

*THE "RUSSIAN ÉMIGRÉS" AND THE INTERFERENCES BETWEEN THE
EUROPEAN "YOUNG GENERATIONS" OF THE 1920s-1930s*

Ștefan Firică
PhD, University of Bucharest

Abstract: This paper is intended to redraw the image of some essayists included in the Russian emigration circles established in the Western world after 1917, as mediators between the European "young generations" who were constructing their own discourses, in the meanwhile. While contributing to the communication between the German and French intelligentsia, through their work as translators, scholars or lecturers, the "Russian émigrés" played a leading role in naturalizing the (Orthodox) Christian theme in the discourses of the "young generations". In the Romanian culture of the time, they provided a family of metaphors which informed the ideological writings of Mircea Eliade, as well as of his intellectual group.

Keywords: Russian émigrés, young generation, authenticity, identity, Christian existentialism

În februarie 1922, *La Nouvelle Revue Française* dedica un număr omagial lui Dostoievski, unul dintre obiectele preocupărilor constante ale redacției. Peste un an, Gide va publica, de altfel, un volum de eseuri purtând numele scriitorului rus, pe care Pierre-Quint îl va considera definitiv pentru clarificarea concepției sale despre „sinceritate”¹. Momentul este important pentru că marchează deschiderea apetitului cultural francez pentru reprezentanții „emigrației ruse”, în anii de după revoluția bolșevică și războiul mondial. Lev Șestov, ajuns de puțină vreme la Paris, după un an de părăsire în Elveția, e contactat de Gide și Rivière prin intermediul unui colaborator de origine ruso-germană, Boris de Schloezer, care îi va deveni fidel prieten și traducător. Articolul lui Șestov despre Dostoievski, venit în urma mai multor eseuri publicate în diferite reviste sankt-petersburgheze la începutul secolului, e primit cu interes și dă tonul volumelor care nu vor întârzia să apară, începând cu 1923. Vorbind mai ales despre *Omul din subterană*, pe care îl apreciază mai mult decât pe *Idiotul*, Șestov trasează

¹ André Gide, *Dostoievsky*, Librairie Plon, Paris, 1923; Léon Pierre-Quint, *André Gide. Sa vie, son oeuvre*, Librairie Stock, 1932, p. 153.

opoziția de bază care va îmbrăca diferite formule de-a lungul eseisticii sale din deceniile trei și patru: umanitarism-revelație, inteligență-suflet, morala banalității-morala tragediei, rațiune-credință, Atena-Ierusalim. Reprezentanții literari ai celor două tipuri de cunoaștere fiind Tolstoi și Dostoievski, alți gânditori ruși, francezi, germani sunt chemați să le illustreze: Hegel, Descartes, Soloviov vs Pascal, Nietzsche, Rozanov etc. Șestov recomandă îndepărtarea de prima paradigmă, a adevărilor de tipul „doi ori doi fac patru”² și apropierea de ultima, printr-o „tentativă de reabilitare a drepturilor omului din subterană”³. Ironia față de retoricile iluministe, „raționaliste” și egalitarist-democratice va fi preluată și de discipoli, printre care, de pildă, B. Fundoianu. Șestov găsește că scriitorii care alcătuiesc cealaltă paradigmă, „irationalistă”, au tendința comună de a folosi anumite „șiretlicuri” ficționale pentru a transmite idei și reprezentări inavuabile de către societate:

„A-ți scrie cu veridicitate istoria vieții, a face o confesiune sinceră și completă, să povestești adică nu ceea ce ei îți convine ci adevărul înseamnă să te ținutești tu însuși la stâlpul infamiei! [...] Nu trebuie să le pretinzi scriitorilor autobiografii sincere. Ficțiunea literară a fost inventată tocmai pentru a da oamenilor posibilitatea să se exprime liber.”⁴

Necesitatea ficțiunii pentru livrarea „sincerității” totale este demonstrată tot prin recursul la Dostoievski, creator al unor eroi imaginari care sunt „trup din trupul” autorului. Dar procedeul alibiului ficțional, adaptat pentru subgenul eseului filosofic, s-ar întâlni și la Nietzsche⁵. În elogiul literaturii-confesiune, Șestov se întâlnește nu numai cu Gide, ci și cu Kierkegaard, așa cum a fost el interpretat de Jacob Golomb: „autenticitatea” are nevoie de limbajul artistic pentru a își livra adevărurile abisale, inavuabile, pentru a își „ademeni” cititorii pe potecile abrupte ale cunoașterii de sine⁶. De altfel, lui Kierkegaard gânditorul rus îi va consacra mai multe studii și conferințe la începutul anilor ‘30, iar despre Nietzsche va scrie aproape tot la fel de mult ca și despre Dostoievski. Legăturile lui Șestov cu mediul cultural german vor rămâne trainice de-a lungul întregului deceniu trei (când îi va întâlni pe Husserl,

² Lev Șestov, *Revelațiile morții*, În românește de Smaranda Cosmin, Prefață de Radu Enescu, Editura Institutul European, Iași, 1993, p. 45.

³ Lev Șestov, *Filosofia tragediei*, Traducere din limba rusă de Teodor Fotiade, Studiu introductiv, tabel cronologic și bibliografie de Ramona Fotiade, Îngrijitor de ediție Mircea Aurel Buiciuc, Editura Univers, 1999, p. 244.

⁴ Lev Șestov, *Revelațiile morții*, ed.cit., p. 107.

⁵ Lev Șestov, *Filosofia tragediei*, ed.cit., pp. 224 („trup din trupul” lui), 265-267 (Nietzsche).

⁶ Cercetătorul israelian discută despre retorica „ademenirii” cititorului prin uzul măștii ficționale, de către autor (v. Jacob Golomb, *In Search Of Authenticity. From Kierkegaard To Camus*, Routledge, London & New York, 1995, pp. 9-18).

Heidegger, Scheler, printre alții). Scriitorul este membru activ al societății *Nietzschegesellschaft*, voiajează des la Berlin, al doilea centru important al „emigrației ruse”⁷. Pe Husserl îl cunoștea încă din Rusia și contribuise substanțial la primul val al receptării sale în Franța, prin două articole de răsunset publicate în *Revue philosophique*, în 1926-’27. Pe lângă virtuțile intelectual-filosofice care i-au fost admirate în epocă, Șestov a avut și abilitatea de a facilita ceea ce astăzi s-ar numi schimburile interculturale, fiind unul dintre artizanii propagării dostoievskianismului sau a fenomenologiei germane în mediul francez. Boris de Schloezer pleda încă din 1922 pentru încadrarea lui într-un grup pan-european de gânditori rebeli în genul lui Pascal și Nietzsche, „outlaws” care sfidează granițele naționale și culturale tradiționale, adepți ai unei cunoașteri intens subiectivizate:

„Printre acești *outlaws* ai gândirii, Pascal, Nietzsche sunt poate cei a căror acțiune se face simțită cu cea mai multă putere, și nicidecum în mediile științifice, universitare, ci asupra artiștilor și poezilor... Dintre contemporanii noștri îmi dau seama că nu li se poate alătura decât numele lui Lev Șestov. [...] Lev Șestov aparține aceluiași mic grup de spirite sălbatice, subtile, arzătoare și libere, care vânează adevăruri pe cont propriu, fără a se înfeuda vreunui sistem. [...] Punctele de vedere istoric, național, geografic îi sunt complet străine lui Șestov [...]”⁸

În România, opera lui pătrunde prin traduceri franțuzești ale lui de Schloezer dar și prin analizele aplicate ale lui B. Fundoianu. Viitorul discipol român publică șase cronici la *Revelațiile morții* (1922), înainte de a îl cunoaște personal pe autor în 1924, în casa lui Jules Gaultier, și de a scrie atât de șestoviana *Conștiința nefericită* (1937). Metoda, retorica, până și imagistica din cartea lui Fondane (Iov, șarpele, zidul ș.a.m.d.) îl amintesc pe maestrul rus. Emil Cioran rememorează entuziasmul stârnit și în rândul grupului „trăirist” din anii 1920-’30: „Poate că e necesar să precizez că, între cele două războaie, Șestov era foarte cunoscut în România și că aici cărțile i se citeau cu mai multă ferveoare ca oriunde.”⁹ Desigur, ferveorea de care vorbește Cioran se explică prin consonanța cu demersurile unei aripi a „tinerei generații” de a reevalua moștenirea creștin-ortodoxă prin prisma noilor curente gustate în epocă – vitalism, bergsonism, existențialism.

⁷ Michael Finkenthal, *Lev Shestov: Existential Philosopher and Religious Thinker*, Peter Lang Publishing, Inc., New York, 2010, pp. 87-88.

⁸ apud Lev Șestov, *Revelațiile morții*, ed.cit., pp. 151-153.

⁹ apud idem, p. 11.

Rolul de a crea punți între culturile europene e jucat nu doar de Lev Șestov, ci și de Nikolai Berdiaev, al cărui destin e, de asemenea, tipic pentru „emigrația rusă”: fuga din Uniunea Sovietică în anii ulteriori Revoluției din Octombrie, stabilirea în Occident, șederea la Berlin și apoi lângă Paris. Nonconformismul față de autoritățile ante- și post-1917 i-au atras gânditorului două expulzări la fel de semnificative pentru viitoarea lui orientare intelectuală: din biserica pravoslavnică și din statul bolșevic proaspăt înființat. Atitudinea lui de frondă radicală din acea perioadă amintește de anarhismul lui Bakunin, care denunța pe la 1870 „falsitatea” tuturor instituțiilor ecleziastice și statale europene¹⁰. Trăgându-și sevele dintr-o experiență biografică tumultuoasă desfășurată pe mai multe planuri, opera lui Berdiaev își va invita încă de la început cititorii occidentali la o dublă lectură, teologică și politică. Apartenența la o cultură socotită „mare” și „exotică”, aura de exilat îi vor asigura mai tânărului filosof rus o notorietate comparabilă cu cea a lui Șestov.

Sensul creației, publicată în 1927 la Tübingen după o primă ediție moscovită (1916), lansează una dintre temele predilecte de meditație ale autorului, libertatea, tratată într-un dublu registru, laic și religios. S-a observat de mult îndatorarea filosofiei lui Berdiaev față de doctrinele gnostice¹¹. Încă din prefața concepută în 1914 autorul își mărturisește, în stilul înflăcărat și contradictoriu caracteristic și altor mistici ruși, adeziunea la un „dualism radical, revoluționar, neîmpăcat”, care însă ar duce la „monismul ultim al vieții divine, la divinitatea omului”¹². Dualitatea străbate întregul eseu: de o parte, omul ca produs al evoluției organice, prins în „lanțul” determinismului natural; de cealaltă, omul ca ființă spirituală transcendentă planului bio-psihologic, aspirând la divinitatea repliată în adâncul sinelui său. E ușor de înțeles care anume dintre cele două laturi umane este privilegiată de Berdiaev și de ce aspiră el la depășirea acestui „dualism” către „monismul ultim”. Din opoziția „necesitate”-„libertate”, termenul secund înseamnă iubirea, creativitatea, adică urmarea căii lui Hristos. Și totuși, în pofida tematicii creștine abordate în toate capitolele, sursele bibliografice mai fructuoase nu sunt cele patristice, ci mai degrabă cele din cultura occidentală necanonică: Jacob Böhme, Pascal, Bergson, Gide, Freud. Dar autorul se înrudește și cu Scheler, Klages, Mounier (care îi nominalizează, de altfel, pe Șestov și Berdiaev printre inspiratorii personalismului). E unul

¹⁰ Michael Bakunin, *God and the State*, With a New Introduction and Index of Persons by Paul Avrich, Dover Publications, Inc., New York, 1970, p. 78.

¹¹ v., de pildă, Fabian Linde, *The Spirit of Revolt. Nikolai Berdiaev's Existential Gnosticism*, Fabian Linde and Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm, 2010, p. 7 et passim.

¹² Nikolai Berdiaev, *Sensul creației*, Traducere de Anca Oroveanu, prefață, cronologie și bibliografie de Andrei Pleșu, Editura Humanitas, București, 1992, p. 35.

dintre motivele impactului pe care lucrarea l-a avut asupra tineretului cosmopolit din toată Europa. Berdiaev reformulează în limbaj religios problemele care frământau intelectualitatea epocii, criticând, de pildă, individualismul și psihologismul începutului de secol XX în termenii supunerii la paradigma „necesității” și propunând exercițiul mistic ca drum al „eliberării” și al „reintegrării cosmice”. Publicistul Mircea Eliade al anilor '30 s-a inspirat copios din reprezentări ca aceasta:

„Experiența mistică dezvăluie în interiorul omului cosmosul, întreaga imensitate a universului. Mistica este profund opusă oricărui individualism închis, izolat de viața cosmică, oricărui psihologism. Cufundarea mistică în sine este întotdeauna o ieșire din sine, o pătrundere dincolo de granițe. Orice mistică ne învață că profunzimea omului este mai mult decât umană, că în ea se ascunde legătura tainică cu ea și lumea. Adevărata ieșire din sine, din închidere și izolare, se ascunde înăuntrul sinelui propriu, iar nu în exterior, în ceea ce este interior, iar nu în ceea ce este exterior. Așa ne învață orice mistică. Omul despre care ne învață psihologia este încă omul exterior, nu omul interior. Stihia sufletească nu înseamnă încă stihie mistică. Omul interior este spiritual, nu sufletesc.”¹³

Recunoaștem paradoxul „ieșirii din sine” prin „coborârea în sine”, unul dintre motivele nu doar ale misticii, ci și ale autenticismului european. Și Eliade imagina interioritatea ca pe o entitate ale cărei straturi superficiale sunt psihologice, dar al cărei nucleu ascuns s-ar afla „sub umbra lui Dumnezeu”¹⁴. Orice psihologie conduce obligatoriu la mistică. Accederea omului la „ierarhia cosmică” prin autocunoaștere (sau „cosmizarea”, cum o va numi Eliade) înseamnă intrarea în contact cu „ființa autentică”. Sintagma, la care Berdiaev se va mai întoarce, este în originalul rusesc „подлинное бытие” și a fost tradusă în germană prin „wahrhaft Seiende”¹⁵, epitetul amintind de nietzscheanul *Wahrhaftigkeit* (aproximativ „veracitate”) și de limbajul exaltat al mișcărilor de tineret germane de la începutul secolului (*Jugendbewegung*), așa cum se vede fie și numai din relectura proclamației de la Hohen-Meißner din 1913¹⁶.

Un nou Ev Mediu, redactat în perioada berlineză, tot în rusește, și publicat în Franța în 1927, îi aduce autorului o celebritate pe care nu și-ar fi dorit-o, el considerând că a scris cărți

¹³ idem, p. 270.

¹⁴ „Profesorul Nae Ionescu”, *Vremea*, an IX, nr. 463, 15 noiembrie 1936, în Eliade, *Profetism românesc*, vol. II, Editura Roza Vânturilor, București, 1990, p. 189 (articolul este reluat, ca postfață, în Nae Ionescu, *Roza vânturilor*).

¹⁵ Nikolaj Berdiajev, *Der Sinn des Schaffens. Versuch einer Rechtfertigung des Menschen*, Deutsch von Reinhold von Walter, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1927, p. 1.

¹⁶ Michael Tyldesley, *No Heavenly Delusion? A Comparative Study of Three Communal Movements*, Liverpool University Press, Liverpool, 2003, p. 13.

mai importante. Dar imaginea decadenței civilizației post-renascentiste europene „diurne” și a salvării prin pătrunderea într-o nouă epocă „nocturnă” simili-medievală plină de mistere prinde, pe fundalul succeselor de librărie ale literaturii apocaliptice de tip spenglerian. Structura dualistă formează și aici osatura aparentă a cărții: în trena modernității s-au dezvoltat raționalismul, mecanizarea, individualismul, parlamentarismul, liberalismul, democrația, socialismul, care ar intra împreună într-o fază de „crepuscul”; „noul Ev Mediu” ar reînvia în schimb spiritualitatea, mistica, sentimentul comunității în cadrul unei „Église du Christ appelée à recevoir en elle tout être authentique”. Transpunerea franceză redă cu fidelitate legătura văzută de Berdiaev între „ființa autentică” și experiența religioasă („À l’intérieur de toutes les sphères de création s’éveille le désir d’une élection religieuse, d’une existence authentique et d’une transfiguration de la vie”¹⁷). După versiunea pariziană, republicată la Librairie Plon în 1930, va fi întocmită și prima traducere românească a eseului, în 1936, pe când epitetul „autentic” fusese intens popularizat în publicistica „tinerei generații”.

Berdiaev este artizanul primei atingeri dintre sfera „autenticității” și cea a misticii, de notorietate europeană, iar explorările ulterioare din existențialismul creștin, din personalismul mounierist sau din eseistica lui Eliade îi sunt, toate, îndatorate.

Works Cited:

1. Michael Bakunin, *God and the State*, With a New Introduction and Index of Persons by Paul Avrich, Dover Publications, Inc., New York, 1970
2. Nicolas Berdiaeff, *Un nouveau Moyen Age. Réflexions sur les destinées de la Russie et de l’Europe*, Traduit du russe par A.-M. F., Librairie Plon, Paris, 1927
3. Nikolai Berdiaev, *Sensul creației*, Traducere de Anca Oroveanu, prefață, cronologie și bibliografie de Andrei Pleșu, Editura Humanitas, București, 1992
4. Nikolaj Berdiajew, *Der Sinn des Schaffens. Versuch einer Rechtfertigung des Menschen*, Deutsch von Reinhold von Walter, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1927
5. Mircea Eliade, *Profetism românesc*, vol. I-II, Editura Roza Vânturilor, București, 1990
6. Michael Finkenthal, *Lev Shestov: Existential Philosopher and Religious Thinker*, Peter Lang Publishing, Inc., New York, 2010

¹⁷ Nicolas Berdiaeff, *Un nouveau Moyen Age. Réflexions sur les destinées de la Russie et de l’Europe*, Traduit du russe par A.-M. F., Librairie Plon, Paris, 1927, p. 142.

7. André Gide, *Dostoïevsky*, Librairie Plon, Paris, 1923
8. Jacob Golomb, *In Search Of Authenticity. From Kiekegaard To Camus*, Routledge, London & New York, 1995
9. Fabian Linde, *The Spirit of Revolt. Nikolai Berdiaev's Existential Gnosticism*, Fabian Linde and Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm, 2010
10. Léon Pierre-Quint, *André Gide. Sa vie, son oeuvre*, Librairie Stock, 1932
11. Lev Șestov, *Filosofia tragediei*, Traducere din limba rusă de Teodor Fotiade, Studiu introductiv, tabel cronologic și bibliografie de Ramona Fotiade, Îngrijitor de ediție Mircea Aurel Buiciuc, Editura Univers, 1999
12. Lev Șestov, *Revelațiile morții*, În românește de Smaranda Cosmin, Prefață de Radu Enescu, Editura Institutul European, Iași, 1993
13. Michael Tyldesley, *No Heavenly Delusion? A Comparative Study of Three Communal Movements*, Liverpool University Press, Liverpool, 2003